

І. П. Шульга,
доцент, к. е. н., доцент кафедри фінансів та кредиту,
Східноєвропейський університет економіки і менеджменту

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

Досліджено сучасні підходи зарубіжних та вітчизняних вчених та практиків до оцінки економічної безпеки акціонерного товариства. Встановлено, що в сучасній науці розрізняють декілька підходів до оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання: балансовий, індикаторний, ресурсно-функціональний підходи та системний підхід. Запропоновано основні характеристики, які повинна включати методика оцінки рівня економічної безпеки акціонерного товариства.

Contemporary approaches to foreign and domestic scholars and practitioners to assess the economic security of the company. Established that in modern science There are several approaches to evaluating the economic security of business organizations: the balance, an indicator of resource-functional approach and systematic approaches. The basic characteristics which must include the method of evaluation of economic security company.

Ключові слова: економічна безпека, оцінка економічної безпеки, суб'єкти господарювання, акціонерні товариства.

Key words: economic security, economic security rating, entities, joint stock companies.

ВСТУП

Розробка механізмів захисту діяльності акціонерних товариств від різноманітних видів загроз, які можуть значною мірою впливати на результат їх діяльності, потребує підтвердження своєї значимості. Індикатором доцільності формування системи економічної безпеки може бути високий показник її рівня, визначити який допоможе процедура оцінки стану економічної безпеки компанії.

Дослідженню методологічного арсеналу визначення рівня економічної безпеки підприємств передують розкриття існуючих концепцій сутності економічної безпеки та їх відтворення у методичних підходах. У сучасній науці розрізняють декілька підходів до оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання: балансовий, індикаторний ресурсно-функціональний підхід та системний підходи.

Слід відзначити підходи таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як: Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. [1], Судакова О.И. [2], Кочовий М.М. [3], Підхонний О.М., Яструбецька Л.С. [4], Бондаренко О.М. [5], Рядько А.С. [6], Сусуловська Т.В. [7], Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П., Гіжевський В.К. [8], Різник Н.С. [9], Подлужна Н.О. [10], Бендіков М.А. [11], Євдокімов Ф.И. [12], Камишнікова Э.В. [13], Васильченко З.М. [14], Олейніков Е.А. [15], Покропивний С.Ф. [16], Корецький Б. [17], Бермант М.А., Руссман І.Б. [18] та ін.

На даний час, на жаль, не існує єдиного підходу до

трактування поняття "система економічної безпеки акціонерних товариств" та її складових, а існуючі підходи до формування такої системи потребують доопрацювання з врахуванням вимог чинного законодавства та реалій економічних відносин в Україні. При цьому особливу увагу слід приділити сучасним методикам оцінки рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання, в тому числі й акціонерних товариств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета дослідження полягає у вивченні сучасних підходів до оцінки рівня економічної безпеки різних суб'єктів господарювання, виявленні їх переваг та недоліків, а також наданні пропозицій щодо їх удосконалення для оцінки економічної безпеки акціонерних товариств. Основними методами дослідження є аналіз та синтез, індукція та дедукція, систематизація тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблематика розробки методики оцінки економічної безпеки різних типів суб'єктів господарювання знайшла відображення у працях ряду вітчизняних та зарубіжних вчених.

Козаченко Г. та Пономарьов В. вважають, що основним показником є прибуток як передумова для визнання стану економічної безпеки і критерію оцінки її рівня, що розраховується як відношення бруто-інвестицій підприємства за рік до інвестицій, необхідних для

забезпечення його економічної безпеки за відповідний період [1].

Судакова О. та Яковишина О. не лише погоджуються з твердженням, що оцінювання рівня економічної безпеки підприємства необхідно проводити на основі певного переліку індикаторів, а й також наголошують на необхідності розрахунку граничних значень таких показників з урахуванням періодів розвитку економіки [2]. Кочовий М. для оцінки економічної безпеки суб'єктів господарювання також пропонує використовувати окремі індикатори з розмежуванням їх на дві групи: критеріальні та аналітико-інформаційні [3].

Виходячи із функціонального підходу до забезпечення економічної безпеки, ряд авторів оцінюють лише фінансову складову. Так, Підхонний О. основою економічної безпеки суб'єкта господарювання вважає фінансову безпеку і пропонує оцінку її рівня здійснювати на основі дослідження грошових потоків підприємств, а саме — показника чистого грошового потоку в розрізі видів фінансово-господарської діяльності підприємства [4].

Бондаренко О. зазначає, що система показників економічної безпеки підприємств, яку умовно поділяють на загальні показники роботи підприємства та розраховані на підставі цих показників показники фінансової безпеки підприємства, є складовою економічної безпеки підприємств [5].

Рядько А. та Сусуловська Т. обґрунтовують основи формування системи фінансової безпеки як складової економічної безпеки та оцінки її стану, проте для проведення аналітичної роботи вони обрали різні об'єкти: А. Рядько основну увагу приділяє вітчизняним підприємствам [6], Т. Сусуловська — кредитно-фінансовим установам [7]. Вчені-дослідники, що займаються організацією системи економічної безпеки банків, також не дійшли до єдиного висновку щодо методики оцінки її рівня. Стрельбицька Л., Стрельбицький М., Гіжевський В. розробили модель системи забезпечення безпеки банку, визначили її елементи, проте не створили поетапного підходу щодо оцінки тієї міри економічної безпеки, яку така система здатна забезпечити [8]. Різник Н. та Воробйова І. для процесу оцінки рівня економічної безпеки пропонують використовувати сучасний концепційний підхід та формують алгоритм її проведення, а також визначають конкретний перелік показників економічної безпеки банку [9].

Виходячи із системного підходу до формування економічної безпеки, останнім часом з'явилися публікації, які вказують на комплексний підхід до оцінки рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання, в тому числі й акціонерних товариств. Так, Подлужна Н. пропонує систему показників, які характеризують стан усіх складових економічної безпеки підприємства, з виділенням головного показника у формі обсягу і якості прибутку [10].

Бендіков М. зазначає, що однією з пріоритетних задач моніторингу економічної безпеки підприємства виступає діагностика його стану відповідно до системи показників, що повинні враховувати специфіку галузі функціонування, бути найбільш характерними для даного підприємства і мати для нього важливе стратегічне значення, а також наводить перелік таких індика-

торів, поділяючи їх на основні та другорядні [11].

Евдокімов Ф. пропонує оцінювати рівень економічної безпеки підприємств на основі інтегрального показника, що враховував би вплив на нього зовнішніх та внутрішніх факторів [12]. Камишнікова Є. зазначає, що в основі системи управління економічною безпекою підприємства знаходиться не лише кількісна (на основі індикаторів), але й якісна оцінка її рівня [13]. Васильченко З. та Васильченко І. пропонують оцінювати стан економічної безпеки шляхом розрахунку інтегрального показника, який має містити параметри, що найбільш точно характеризують результати діяльності установи [14]. Олейников Е. також пропонує використовувати сукупний критерій, який визначається на підставі думок кваліфікованих експертів за частковими функціональними критеріями економічної безпеки підприємства [15].

У своїй праці Барановський О. зазначає, що комплексне аналізування економічної безпеки підприємства може бути здійснене лише на базі дослідження інтегральних показників ефективності розвитку окремих функціональних складових та вважає за доцільне виокремити певну послідовність організаційних рівнів управління розвитком підприємства, серед яких виділяє три основних [16]:

1) інституційний рівень — рівень обґрунтування рішень щодо комплексного і збалансованого виробничо-господарського розвитку підприємства в цілому;

2) організаційний рівень — рівень обґрунтування рішень щодо розвитку окремих функціональних напрямів;

3) фінансово-виробничий рівень — рівень обґрунтування рішень щодо розвитку окремих підрозділів.

На думку Барановського О., структура підбору критеріїв і показників визначається структурою цілей управління системою економічної безпеки підприємства. Кількість і порядок розрахунку інтегральних індексів з позицій соціально-економічного розвитку підприємства визначається кількістю і порядком узгодження функціональних складових.

Покропивний С. пропонує визначити сукупний критерій економічної безпеки за такими більш ширшим переліком функціональних складових: фінансова, інтелектуальна й кадрова, техніко-технологічна, політико-правова, інформаційна, екологічна та силова [18] шляхом зважування й підсумовування окремих функціональних критеріїв, зумовлених за допомогою порівняння можливої величини збитку, що може бути заподіяний підприємству (організації), і ефективності заходів щодо запобігання такого збитку. Сукупний критерій економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання (Кс.е.б) можна розрахувати, користуючись формулою (1) [18]:

$$K_{c.e.б.} = \sum_{i=1}^n k_i d_i \quad (1),$$

де k_i — величина одиничного критерію по i -й функціональній складовій ЕБП (ПРО); d_i — питома вага значимості i -ї функціональної складової ЕБП (ПРО); n — кількість функціональних складових ЕБП (ПРО), за якими розраховуються одиничні критерії.

Практичний досвід оцінки рівня економічної безпеки свідчить, що питома вага окремих її складових становить (табл. 1).

Таблиця 1. Питома вага складових економічної безпеки підприємства

	промисловість	сільське господарство	торгівля
Фінансова складова	0,2	0,2	0,3
Кадрова складова	0,2	0,2	0,1
Техніко-технологічна складова	0,2	0,3	0,15
Політико-правова складова	0,1	0,2	0,1
Інформаційна складова	0,15	0,05	0,2
Екологічна складова	0,1	0,2	0,05
Силова складова	0,05	0,05	0,1

Таким чином, у цих галузях економіки найбільша значимість функціональних складових економічної безпеки підприємства досягла 0,3, а найменша — 0,05. Оцінка рівня економічної безпеки здійснюється порівнянням значень кс.е.б з реальними величинами цього показника по конкретному підприємству, а також (коли це можливо) з аналогічними суб'єктами господарювання відповідних галузей економіки країни.

Досить повний перелік показників для оцінки економічної безпеки суб'єктів господарювання в залежності від функціональних складових (рис. 1) наводять у своєму навчальному посібнику В.Л. Ортинський, І.С.

фінансова складова	<ul style="list-style-type: none"> показники прибутковості; показники ділової активності; показники фінансової стійкості; показники платоспроможності.
інтелектуальна та кадрова складова	<ul style="list-style-type: none"> чисельність персоналу та його динаміка; кваліфікація та інтелектуальний потенціал; ефективність використання персоналу; якість мотиваційної системи
техніко-технологічна складова	<ul style="list-style-type: none"> оцінка товарних ринків за профілем продукції та технологічних стратегій розвитку підприємства; оцінка технологічного стану обладнання (фондовіддача, фондоозброєність, матеріаловіддача тощо)
політико-правова складова	<ul style="list-style-type: none"> оцінка зовнішніх та внутрішніх загроз даній сфері; оцінка показників безпеки (коефіцієнт платіжної дисципліни, якості юридичних посліг, юридичного менеджменту)
інформаційна складова	<ul style="list-style-type: none"> оцінка зовнішніх та внутрішніх загроз даній сфері; оцінка показників (продуктивність інформації, інформаційна озброєність, рівень інформаційної безпеки)
екологічна сфера	<ul style="list-style-type: none"> оцінка дотримання законодавчо встановлених ГДК шкідливих речовин; аналіз ефективності заходів (коефіцієнт безпечності продукції, "екологічного балансу", раціонального використання відходів, забруднення середовища тощо)
силова сфера	<ul style="list-style-type: none"> оцінка ймовірності реалізації загроз для цілісності майна та фізичної безпеки працівників підприємства
ринкова складова	<ul style="list-style-type: none"> оцінка ринковою кон'юнктури; кількісна оцінка позиції підприємства на ринку (коефіцієнт ринкової віддачі активів, конкурентоспроможність продукції, частка фірми на ринку, ринчність збуту тощо)
інтерсейсна складова	<ul style="list-style-type: none"> оцінка взаємовідносин підприємства з контрагентами

Рис. 1. Показники оцінки економічної безпеки

Керницький та З.Б. Живко [17].

Особлива увага у даній методичці приділяється фінансовій безпеці, ступінь якої автори пропонують характеризувати за такими показниками, як:

1) надлишок чи нестача власних обігових коштів, необхідних для формування запасів і покриття витрат, пов'язаних з господарською діяльністю підприємства;

2) надлишок чи нестача власних обігових коштів, а також середньо- та довгострокових позик;

3) надлишок чи нестача загального обсягу обігових коштів.

Залежно від значень оцінюваних показників виділяють п'ять областей фінансової стійкості:

1) абсолютна фінансова стійкість і абсолютна безпека, коли підприємству досить власних джерел формування запасів і покриття витрат;

2) нормальна фінансова стійкість і нормальний рівень безпеки, коли підприємство практично обходиться власними джерелами формування запасів і покриття витрат;

3) фінансова стійкість і нестабільний рівень фінансової безпеки, коли підприємству

недостатньо власних обігових коштів, нестача яких компенсується середньо- та довгостроковими позиками;

4) критичний фінансовий стан і критичний рівень фінансової безпеки, коли підприємству недостатньо власних обігових коштів і воно залучає короткострокові кредити (крім середньо- та довгострокових позик);

5) кризовий фінансовий стан і кризовий рівень фінансової безпеки, коли підприємству недостатньо ні власних, ні позикових коштів, воно перебуває на стадії банкрутства.

Рівень економічної безпеки автори пропонують визначати у наступній послідовності:

1. Перевести у відносні оцінки показники рівнів кожної зі складових економічної безпеки за такою формулою:

$$O_i = \frac{1}{N_i} n_i \quad (1),$$

де O_i — відносні оцінки і-ої складової економічної безпеки; N_i — кількість рівнів і-ої функціональної складової; n_i — номер рівня і-ої функціональної складової, обчисленої від найбільш несприятливого з них включно (наприклад,

розрізняють 5 рівнів фінансової безпеки вагомістю від 1 до 5 — кризову, критичну, нестійку, нормальну та абсолютну ситуації).

2. Визначити вагомість V_i для кожної зі складових економічної безпеки.

3. Обчислити інтегральну оцінку економічної безпеки як середньозважену складових. Що ближче вона до одиниці, то вищим є рівень економічної безпеки. Аналіз окремих складових дасть змогу уточнити джерела загроз для підприємства.

Особливістю даної методики є те, що при оцінці окремих функціональних складових економічної безпеки автори, крім кількісних показників, також використовують і якісні. Проте основним недоліком методики є відсутність параметрів оцінки даних показників, що робить незавершеним такий аналіз.

Корецький Б. займається дослідженням аспекту оцінки рівня економічної безпеки підприємств та організацій в умовах перехідної економіки, і саме його підхід, на нашу думку, є найбільш ґрунтовним [19]. На його думку, в системі показників повинні бути сформульовані такі блоки:

- індикатори якості потенціалу;
- індикатори виробництва;
- індикатори стану ринку та позиції на ньому суб'єкта господарювання;
- індикатори фінансового стану підприємства;
- соціальні індикатори;
- екологічні індикатори.

У межах кожного блоку Корецький Б. пропонує відібрати 5—6 найважливіших показників, які доцільно звести в один інтегральний показник методом віддалі від еталону. Відбір конкретних показників як індикаторів відповідної сфери економічної безпеки суб'єкта господарювання залежно від сфери його діяльності можливий на базі двох підходів:

- на основі евристичних методів із залученням бригади експертів. В цьому випадку найбільш ефективним є метод "Дельфі";
- на основі методів кореляційного аналізу, які дозволяють автоматизувати процес їх відбору залежно від зовнішнього і внутрішнього оточення підприємства. В цьому випадку варто оцінити вплив всього існуючого пасиву показників, які характеризують відповідну сферу діяльності суб'єкта господарювання, на обсяги реалізації його продукції та послуг (соціальна доцільність функціонування підприємства) або масштаби одержаного прибутку (фінансова діяльність). Відбір показників проводять по максимізації значення коефіцієнта кореляції з врахування фактора мультиколінеарності.

З метою спрощення процедури визначення, на якому рівні економічної безпеки знаходиться суб'єкт господарювання в кожен конкретний момент, можна побудувати одиничну шкалу відліку (табл. 2).

Такий підхід можна використати не тільки до інтегральних показників рівня економічної безпеки в розрізі

Таблиця 2. Критерії оцінки стану економічної безпеки

Стан економічної безпеки	Характеристика	Значення
нормальний стан безпеки	Індикатори економічної безпеки знаходяться в межах граничних значень, а рівень використання наявного потенціалу близький до технічно обґрунтованих нормативів завантаження устаткування і виробничих потужностей	>1
передкризовий стан	Хоча б один із інтегральних індикаторів економічної безпеки вищий його бар'єрного значення, а всі інші наблизились до їхнього критичного значення, але при цьому не втрачені технічні та технологічні можливості розвитку виробництва при застосуванні превентивних заходів	від 0,8 до 1
кризовий стан	коли долаються бар'єрні значення більшості інтегральних індикаторів безпеки, в тому числі фінансових і з'являються ознаки безповоротності скорочення виробництва та часткової втрати потенціалу підприємства	від 0,6 до 0,8
критичний стан	коли порушуються всі бар'єрні значення індикаторів економічної безпеки, втрата потенціалу стає неминучою і невідворотною та виникає загроза банкрутства	<0,6

окремих блоків, але і до окремих показників, які формують цей рівень в межах блоку. Це дасть можливість вчасно виявити проблемні зони в діяльності суб'єкта господарювання і розробити комплекс заходів щодо нейтралізації відповідних загроз, які можуть суттєво знизити рівень економічної безпеки.

Більшість існуючих підходів до оцінки рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання, включаючи запропонований нами, дають статичну її оцінку на певний момент. Однак на практиці в зовнішньому і внутрішньому середовищі підприємства відбуваються постійні зміни. Тому такі методики оцінки економічної безпеки практично недоцільно використовувати для прогнозування її рівня в майбутньому.

Вирішити зазначену проблему Корецький Б. пропонує, використавши модель Бермента М. Н. та Русмана І. Б. [20], яка дозволяє оцінити ступінь ризику недосягнення встановленої мети (в нашому випадку — забезпечення необхідного рівня економічної безпеки як за окремим напрямом діяльності, так і господарською діяльністю в цілому). Запропонований авторами підхід до інтегральної оцінки трудності забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання дозволяє не тільки оцінити ймовірність досягнення безпечного рівня їх функціонування, але й встановити, за допомогою яких чинників він формується в першу чергу. Розрахунок таких показників за ряд суміжних періодів дозволить виявити тенденції зміни стану економічної безпеки підприємства та оцінити ефективність прийнятих заходів щодо її підвищення.

Проте, основними недоліками досліджених праць є абстрактність запропонованих методик, використання у більшості випадків лише кількісних показників оцінки фінансового стану, статичність отриманих результатів тощо. Саме тому виникає необхідність створення комплексної методики оцінки рівня економічної безпеки акціонерного товариства, яка б враховувала всі перераховані недоліки попередніх методик.

На наш погляд методика оцінки економічної безпеки акціонерних товариств повинна комплексно підходити до діяльності даного суб'єкта господарювання, враховуючи:

- специфіку його корпоративних відносин;
- відносини із акціонерами та іншими зацікавленими особами;
- структуру і методи роботи органів управління;

- особливості формування власного капіталу шляхом випуску акцій;
- фінансову прозорість і розкриття інформації; та інші фактори.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Автором досліджено сучасні підходи до оцінки економічної безпеки суб'єктів господарювання. В цілому, розрізняють балансовий, функціональний та системний підходи.
2. Встановлено їх переваги та недоліки, до яких слід віднести використання у більшості випадків лише кількісних показників оцінки фінансового стану, статичність отриманих результатів тощо.
3. Запропоновано основні характеристики, які повинна включати методика оцінки рівня економічної безпеки акціонерного товариства, а саме: специфіка його корпоративних відносин; відносини із акціонерами та іншими зацікавленими особами; структура і методи роботи органів управління; особливості формування власного капіталу шляхом випуску акцій; фінансову прозорість і розкриття інформації та інші фактори.

Література:

1. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія. — К.: Лібра, 2003. — 280 с.
2. Судакова О.И. Финансовая диагностика экономической безопасности предприятия / О.И. Судакова, Е.В. Яковишина // Materials of final international scientifically-practical conference "The Science: theory and practice". Vol 9. Economic sciences. — Praha: Publishing House "Education and Science" s.r.o.; Prague, Czechia — Dnepropetrovsk, Ukraine — Belgorod, Russian, 2005. — P. 58—60.
3. Кочовий М.М. До питання оцінки економічної безпеки // Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць. Вип. 10 / Одес. держ. екон. ун-т. — Одеса: АТЗТ ІРЕНТТ, 2001. — С. 259—263.
4. Підгомний О.М. Яструбецька Л.С. Індикатори оцінки рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання [Електронний ресурс] / О.М. Підгомний, Л.С. Яструбецька // Збірник наукових праць Луцького державного технічного університету. — 2007. — №4(16). — Ч. 2. — Режим доступу до матеріалу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En/O_FN/2007_4_2/zbirnik_O_FN_4has_2_73.pdf.
5. Бондаренко О.М. Показники, критерії та методи оцінки економічної безпеки авіакомпаній / Наукові праці ОНАЗ: Періодичний науковий збірник з радіотехніки і телекомунікацій, електроніки та економіки в галузі зв'язку. — Одеса, 2003. — С. 59—64.
6. Рядько А.С. Системи та методи аналізу фінансової безпеки підприємства як основний елемент економічної безпеки підприємства / А.С. Рядько // Вчені записки Університету "Крок". — 2008. — №18. — Т.4. — С.157—164.
7. Суслуовська Т.В. Формування системи фінансової безпеки кредитно-фінансових установ України / Т.В. Суслуовська // Вчені записки Університету "Крок". — 2008. — №18. — Т. 4. — С.172—184.
8. Банківське безпекознавство: Навчальний посібник за ред. М.П. Стрельбицького / Л.М. Стрельбицька, М.П. Стрельбицький, В.К. Гіжевський. — К.: Кондор, 2007. — 602 с.
9. Різник Н.С. Оцінка та шляхи забезпечення економічної безпеки банку [Електронний ресурс] / Н.С. Різник, І.А. Воробйова // Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. -2008. — №5(20). — Режим доступу до статті: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En/O_FN/2008_5_2/zbirnik_O_FN_5_4_2_183.pdf.
10. Подлужна Н.О. Організація управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 НАН України Інститут економіки промисловості. — Донецьк, 2003. — 20 с.
11. Бендииков М.А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития [Электронный ресурс] / М.А. Бендииков // Менеджмент в России и за рубежом. — 2000. — №2. — Режим доступа к журн: <http://www.mevriz.ru/articles/2000/2/863.html>.
12. Евдокимов Ф.И. Факторы и методы оценки экономической безопасности предприятия [Электронный ресурс] / Ф.И. Евдокимов // Праці першої міжнародної другої всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих вчених "Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємство, стали економічне зростання". ДонНУ. — 13-14 декабрь 2001 г. — Режим доступа к материалу: <http://masters.donntu.edu.ua/2008/fem/mikhailov/lib/3.htm>
13. Камышникова Э.В. Формирование универсальной шкалы оценки уровня экономической безопасности предприятия / Э.В.Камышникова // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі (Серія: економічні науки). — 2009. — №4. — С.76—81.
14. Васильченко З.М. Теоретична концепція оцінки економічної безпеки банку / З.М. Васильченко, І.П. Васильченко // Банківська справа. — 2006. — №4. — С. 36—45.
15. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятия, личность) / Под ред. Е.А. Олейникова. — М.: Бизнес-школа "Интел-Синтез", — 1997. — 288 с.
16. Барановський О. Визначення показників економічної безпеки / О. Барановський // Економіка. Фінанси. Право. — 1999. — №8. — С. 14—16.
17. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / [В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко та ін.]. — К.: Правова єдність, 2009. — 544 с.
18. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства. Вид. 2-ге, перероб. та доп. — К.: КНЕУ, 2001. — 528 с.
19. Корецький Б. Діагностика економічної безпеки суб'єктів господарювання в транзитивній економіці / Б.Корецький // Наукові записки Тернопільського національного економічного університету. — 2006. — №15. — С.74—77.
20. Бермант М.А., Руссман І. Б. О проблеме оценки качества // Экономика и математические методы. — 1978. — Т. 14. — № 4. — С. 691—699.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2010 р.